

УДК 821.161.2-1'06.09(477.43-21)Прокоф'єв
DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.338-345

Олег Рарицький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТВОРЧИСТЬ ІВАНА ПРОКОФ'ЄВА: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується творчість сучасного українського письменника Івана Прокоф'єва. Розкрито особливості та художні функції інтертекстуальності у творах поета різних років. Аргументується художня повноцінність поезії І. Прокоф'єва, яка є цікавим проявом плідного функціонування інтертекстуальності, що може служити матеріалом для подальших досліджень питань міжлітературної взаємодії. Аналіз проведено в контексті української і зарубіжної літератури.

Ключові слова: поезія, вірш, інтертекстуальний, ремінісценція, алюзія.

Останнім часом в українському літературному процесі стала помітною творча постать подільського письменника Івана Прокоф'єва. Десятки його поетичних добірок, літературно-критичних статей опубліковані у всеукраїнській періодиці. Вийшли авторські книги. Прикметними їх ознаками є плідна практика художньої рецепції життєвих явищ, тісна пов'язаність зі світовим загальнокультурним і літературним контекстом. Висвітлення цього аспекту кращих поетичних творів І. Прокоф'єва, на наш погляд, може мати наукову перспективу, зокрема, в плані дослідження тяжіння сучасної української поезії до здобутків і головних напрямків розвитку європейських літератур.

Творчість І. Прокоф'єва вже не один раз ставала об'єктом наукової уваги. Аналізувались проблемно-тематичні ознаки дискурсу, структурні особливості художнього образу, сугестивно-медитативні чинники його змістового наповнення тощо. Актуалізований у цій статті аспект уваги заторкнуто у розвідках В. Базилевського, Б. Грищука, Р. Харитонової та ін. Однак вони мають лише фрагментарний, побіжний характер.

Індивідуально-авторська поетика подільського письменника формувалась під впливом класичної європейської традиції та модерну. Уважний розгляд явища міжлітературної взаємодії може сприяти виходу на результативні спостереження сучасного літературного процесу.

Мета дослідження – виявлення елементів інтертекстуальності, потрактування їх художніх функцій у творах І. Прокоф'єва.

Матеріалом дослідження стали поетичні збірки І. Прокоф'єва «Підводне сьайво» [6], «Лабіринт» [5], «Зелений шум» [4]. «Вибрані твори у 2-х т. Т.1» [3], твори І. Прокоф'єва, опубліковані у всеукраїнській періодиці, а також недруковані вірші з особистого архіву письменника.

Мистецькі інтенції І. Прокоф'єва великою мірою спонукувані не лише природними творчими імпульсами свідомості і підсвідомості, а й набутим з часом ґрунтовним досвідом у сфері світової культури, зокрема художньої літератури. В аналізованому поетичному дискурсі виразно проступають втілені в образну форму загальнолюдські ідеали, передані з допомогою філософських, моральних сентенцій, зрослих на біблійному ґрунті. Ці образні компоненти дихають глибокою, потужною афористичністю: «Природо творяща, чи чуєш, як важчає відповідальність за результати?..» [3, с.332], «В див Божих мові Слово – в основі» [3, с.227], «...настанови Господні – прозирати безодні» [3, с.333]. Прозирання безодень духу, спрага пізнання – домінантна особистісна риса ліричного героя цього поета.

Зорієнтованість І. Прокоф'єва на вагомі творчі результати, на європейські мистецькі зразки завважив В. Базилевський, зокрема зазначаючи: «Іван Прокоф'єв відомий передусім як літературознавець і критик [...]. Вдумливий аналітик, добре обізнаний з тим, що відбувається сьогодні в поезії, він керується незамінною як для критика чеснотою: істина над усе. Тому й не прогинається перед авторитетами. Тому й читати його цікаво і повчально.

Та не менш цікавий і Прокоф'єв-поет. Поет, який прихляє до себе вже економністю засобів вираження. Йому вдається висловити свої мінливі душевні стани незрідка кількома рядками. Він усвідомлено тяжіє до короткого вірша і вже в цьому сенсі сприймається як поет сучасний» [1, с.414].

А сучасність тут треба розуміти не лише як фіксацію в слові та інтерпретацію зовнішніх ознак життя людини, суспільства в найновішому часовому відтинку, а ще і як апіорні, глибинно-сутнісні прояви буття. Саме до них і стримить художницька увага І. Прокоф'єва, відкриваючи у тимчасовому всечасне:

А світ, манливе диво, –
як дівчина вродлива.
Невідання спасенне,
та знань жага – у генах.
Любов'ю огорнути
чи тінню промайнути –
як бути чи не бути [3, с.130].

Ремінісценція з В. Шекспіра тут не тільки органічно вписується в роздум про зміст людської екзистенції, а й з художньою неповторністю передає драматизм світовідчуження ліричного героя, високий реєстр переживання ним короткотривалості людського існування і невтоленної спраги життя.

Важливою ознакою європейської культури здавен була схильність до пошуків нових форм і нового змісту, що особливо властиво модернізму. Різні його прояви, включаючи постмодернізм, за своєю роллю в поступі культури неоднозначні. Але внесок символістів, імпресіоністів, екзистенціалістів у збагачення мистецтва, внесок Верлена, Рембо, Вайлда, Пруста, Камю, Сартра, Голдінга та багатьох інших незаперечний. Хоча, заснований на утилітарно сприйнятому мімізисі і спрощеному, химернокласицистському розумінні ідеалу, соцреалізм пробував перекреслювати здобутки модерністів. Нерідко чинилося це у вульгарний спосіб. Насаджувалися сумнівні критерії, вульгарні сма-

ки, плодилися безліч Емм Боварі не лише в читацькій масі, а й серед членів Спілки письменників. На жаль, збереглися ці явища дотепер.

І. Прокоф'єв ще на початку 70-х спілкувався з Я. Павуляком, тоді студентом Кам'янець-Подільського педінституту, переслідуючим поетом, «диставав» і захоплено читав репресовані «Меч Арея» І. Білика, «Собор» О. Гончара, інші табуйовані твори, перші книги М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко. В тогочасних віршах молодого подільського поета уже помітні виходи за межі соцреалізмівських канонів. В одному з них «скалічені дерева» навіть «обрубками у небо щось кричать» [8]. Тому вмотивованим і природним було тяжіння до іншої, несоцреалізмівської естетики в пізніші часи. Зриміше воно проявилось у 2-й половині 80-х, у публікаціях в альманасі «Поезія-89 (2)», у журналі «Дзвін» (1991, № 12) та ін. Згодом П. Перебийніс у «Літературній Україні» писав: «Іван Прокоф'єв з Кам'янця-Подільського у збірці поезій «Лабіринт» відкриває нові грані сучасного українського модерну [2, с.5].

Тяжіння до модернізму інтенсифікувало творчу взаємодію автора «Лабіринту» з багатьма творами світового мистецтва. Як наслідок, у досліджуваному дискурсі – величезна кількість інтертекстуальних вкраплень. Вони найрізноманітніші і походять з різних джерел культури, але найчастіше, звичайно, – з творів художньої літератури. Чи не перше місце за кількістю займають серед них алюзії та ремінісценції з давньогрецької міфології. На сторінках поетових творів з'являються образи Деметри, Посейдона, Ясона, Тесея, Аріадни, Лаокоона, Одисея, Сізіфа, Лабіринту, Лети, Стіксу, Харона, Ахілла, Єлени Прекрасної, сирен; образи давньої історії: Вавилон, Троя, Пунічні війни, Гомер, Архімед, цар Леонід та ін. Часто вони беруть участь у творенні нових художніх образів способом аналогії. Ось, для прикладу, як працює образ, узятий з античності, на творення патріотичної за змістом сугестії у вірші «В цім полі...»:

Не з неба, а в небо московський б'є град.

У світі відлунує грім канонад.

Незрячим відкриється небозвід:

в цім полі спартанці і цар Леонід.

Стоять серед світу (це бачить світ),

щоби не упав на дітей небозвід.

Якщо нам готують Пелопонес,

весь світ з нами буде і воля небес.

...Мов кров'ю просякнута корогва,

шумить на вітрах ілловайська трава [3, с.199].

Часто зустрічаються образи, образні деталі зі Старого і Нового Заповітів: Адам, Єва, Абель, Каїн, Рай, Пекло, дерево добра і зла, його плоди, Содом і Гоморра, Ной, Лот, вихід з єгипетського полону, манна небесна, троянда Єрихона, Мойсей, Аарон, Давид; а ще, зокрема, образи з Книги Екклезіяста, Пісні Пісень; Провидіння Господнє, Ісус Христос, хресний шлях, Голгофа, Іуда, Гетсиманський сад та ін. Алюзії, ремінісценції, запозичення, цитації, образні аналогії, переробки, творчість за мотивами та інші інтертекстуальні елементи біблійного походження пробуджують продуктивні асоціації, спрямовані на творення нового, часто несподіваного образного змісту. Наприклад, щоби передати напруженість у житті глобалізованого світу, передчуття суспільної катастрофи, поет створює «модернізовані» образи Адама, Єви, Змія, забороненого плоду тощо:

Світоньку, світоньку, світоньку мій!
 Сонми наївних... Де вони? Де вони?
 Що він тобі напаякав, той Змій,
 що ти накоїла, люба Євонько?
 Рай заміновано. На розтяжках –
 яблука. Яблука – тут і там...
 ...Єві не спиться. Млосно і тяжко.
 Обіймає Змія Адам...
 Риють кроти. Добувають не сіль,
 геть забувши умови оренди.
 Тане Антарктика. На осі
 перехняблені континенти... [3, с.206].

Варто також звернути увагу на комплексність дії образних засобів у цьому вірші. Навіть його ритміка як сугестивний чинник включена у проявлення загрозливого стану речей у світі. Зміст вічної підступності зла закладено в алюзійно-парадоксальний образ «яблук на розтяжках». У ньому вловлюються характерні ознаки теперішньої війни на Донбасі. З вірша постає образ одвічної замінованості світу, його інтенції до самознищення.

Природно, що поезія І. Прокоф'єва особливо тісно пов'язана з європейським контекстом. Багато інтертекстуальних елементів аналізованого дискурсу походять з французької літератури, а саме із творів В. Гюго, Г. Флобера, Ш. Бодлера, Лотреамона, П. Верлена, С. Беккета, Е. Йонеско та ін.

Оригінальними парафразами на твори автора «Романсів без слів» є вірші І. Прокоф'єва «Єдність» та «Верленівська осінь». Уже назва першого з них розкриває головну філософську ідею вірша П. Верлена «Так тихо серце плаче...» (заховану у підтексті) – ідею єдності світу. При цьому український поет вдається до напівцитації: «Так тихо дощ шумить. Так тихо серце плаче» [3, с.156]. Але доповнює зміст архтексту власними думками, висловленими метафорично, про «загадками вагітну природу резонансу» [3, с.156].

Парафраза – явище непоодиноке у творах І. Прокоф'єва. Інколи в такий спосіб він у концентрованому вигляді намагається передати сучасникові зміст малодоступних йому текстів. Прикладом цього є вірш «Гендзі», написаний на основі першого в середньовічній японській літературі роману «Гендзі Моногатарі», створеного за мотивами народних легенд письменницею Мурасакі Сикібу.

Згустком образного пародіювання богемного життя і поетичної стилістики П. Верлена є вірш І. Прокоф'єва «Верленівська осінь». Тут у контекст умонастрою і образності французького лірика несподівано вписано назву містечка на Хмельниччині – Деражня:

Пропито кредити.
 До решти – й аванси.
 Кишені порожні.
 Пора декадансу...

 На Рейні, на Майні,
 В Деражні, в Провансі –
 у настрої спліннім,
 в убранні карміннім
 небачена Знада
 в хмільнім реверансі.

Тремке мерехтіння,
ста струн голосіння
в безслівнім романсі... [8].

«На Рейні, на Майні», очевидно, – алюзія на сумнозвісний опус П. Тичини «Пісня трактористки». Є також підстави думати, що згадкою про Деражню іронічну алюзію адресовано знайомцеві автора зі студентських літ, поетові П. Гірнику. Він останнім часом замешкав під Деражною, де, до речі, колись у денікінський полон потрапив теж схильний до богемі і навіть частково француз за походженням В. Сосюра. Отже, в пародії про богемний полон – декілька алюзій. Таким чином ще раз підтверджується думка В. Базилевського, що «Прокоф'єв – поет з нахилом до алюзійності» [1, с.415].

Як творчість за мотивами і одночасно сумну пародію на явища масової культури в «Час силікону і пластику», можна розглядати вірш І. Прокоф'єва «Суч. літ.», побудований на алюзіях та ремінісценціях з роману Г. Флобера «Пані Боварі». Тут виявляється критичне ставлення поета до міщанської психології, до графоманії думок та почуттів так званої «усередненої людини», до графоманії в сучасному літературному процесі:

Але хоч вітер дме –
неумирущий Оме
(світить йому по закону
орден Почесного легіону).

Але хоч вітер дме –
пише і пише Оме.

Доки стоятиме світ,
доти Оме і суч.літ.

Неумируща проблема.

Як невмируща Емма... [3, с.240-241].

Зміцнення суспільно-політичних, економічних зв'язків України з Європою, світом, зокрема з англомовним світом, сприяє активізації взаємодії української та англомовних літератур. Підтвердженням цьому є і об'єкт нашого дослідження. У поетичному дискурсі І. Прокоф'єва нами спостережено чимало інтертекстуальних вкраплень, породжених образами В. Шекспіра, Д. Мільтона, Дж. Свіфта, Д. Г. Байрона, Т. С. Еліота, Дж. Орвелла, В. Голдінга, американських письменників Е. По, О'Генрі, Д. Стейнбека та ін. Найбільш зримим при цьому є вплив на українського письменника англомовної антиутопії (Дж. Свіфт, О. Гакслі, Дж. Орвелл, В. Голдінг). Цей вплив зокрема проявлений в есхатологічних мотивах. Один з віршів І. Прокоф'єва так і називається – «Есхатологічне». Особливо художньо продуктивною в ньому є ремінісценція – образ храму на болоті – з роману В. Голдінга «Шпиль» (текст вірша без розділових знаків – О.Р.):

тисячі куполів тисячі брам
тисячоліттями зводили храм
храм на болоті
.....
тане невпинно спасенна твердь
чавка навсяж болото
неспина гулка круговерть
в безвість розігнаний потяг [7, с.10].

В ешелоні, зрозуміло, – людство, глобалізований світ. І гальм немає... Як бачимо, алюзії і ремінісценції в цьому тексті істотно збагачують його зміст, підсилюють експресивний вплив на читача.

У віршах українського поета зустрічаються також інтертекстуальні елементи із творів Данте, Й.В. Гете, Новалиса, Е.Т.А. Гофмана, П. Кальдерона, М. Метерлінка, Ф.Г. Лорки та інших представників європейських і східних літератур.

Цікавою парафразою-переробкою знаменитого фрагменту гетівського «Фауста» є поетична мініатюра І. Прокоф'єва «Заклинання»:

Хвилино,
дитино невтримного часу,
почуй волення!
Спинись
не тому, що прекрасна, –
тому, що –
остання... [3, с.310].

Вона зміщує увагу з сутнісного прояву фаустівського характеру – невтоленної праги пізнання – на заперечення екзистенційного умонастрою (згадаймо Мерсо з повісті А. Камю «Сторонній»), тим самим підкреслюючи життєлюбство ліричного героя українського поета, багатовимірність душі, невтоленність людських бажань.

У досліджуваному дискурсі помітні не лише елементи інтертекстуальності, а й явища міжлітературної взаємодії, що виникли на особливій сутнісній основі: свідченнях етнології щодо своєрідності національної психології. Річ у тому, що попри відображення руйнівного впливу цивілізації на сучасну людину у внутрішньому світі ліричного героя І. Прокоф'єва живлющим джерелом пульсує пам'ять роду, відчутно проявлені етнонаціональні особливості психології українця. У цій сфері художній світ сучасного письменника корелює зі світоглядними імперативами Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Огієнка, С. Русової. Прикметно, що при цьому родові первні в українській душі автор «Підводного саява» (образ, що акумулює думки про справжні цінності, духовне багатство) проявляє, вдаючись навіть до прустівських методів «повернення втраченого часу». Для прикладу, у вірші «Голос колиски» йдеться про те, як раптом почута народна колискова пісня – сон, що ходив коло вікон – викликає з глибин пам'яті спогади про найдорожче – про дитинство, матір, якої давно немає, повертає до втраченого стану духовної єдності в родині, атмосфери щирості і любові у ній:

Заблискотіли в росах зблиски,
і щось далеке –
ближче ... близько ...
і звук ледь чутний – тихий скрип...
і серця тихий скрик чи схлип...
... О звідки ти, з якого схову
до слуху долинаєш знову,
не вбита часом, благовісна
колиски колискова пісне? [3, с.166].

Колиски колискова пісня символізує тут самотність і невмирущість національного духу.

До огієнківської філософії буття українського народу близькі почування і розмірковування ліричного героя І. Прокоф'єва, розкриті у віршах «Явір», «Голос невідомого поета», «Іван Багрянний пише «Сад Гетсиманський», «Про що писати брате мій», «Коли вогонь інфернальний», «Поспішаємо», «В музеї», «Скорбна мати», «Прочанка», «Злетіли в небо голуби», «Предки», «Сув'язь», «Мати», «Омовіння», «На рідній землі», «Шляхи», «Повернення», «Міт», «За родинним столом» та ін.

Своєрідним поетичним потрактуванням вчення І. Огієнка про рідну мову є рядки:

Слову дивуйся.
Словом милуйся.
Словом лікуйся.
В див Божих мові
Слово – в основі [3, с.227].

Проявлена в межах однієї національної літератури пов'язаність ідейного змісту творів сучасного письменника зі світоглядними ідеями національних проводирів минулого – теж явище міжтекстових зв'язків.

Образотворча домінанта значної кількості поетичних творів І. Прокоф'єва – інтертекстуальність. Архетекстами, що її породжують, найчастіше є давньогрецька міфологія, Біблія, твори французької, англійської, німецької, іспанської, а також східних літератур різних часів. Алюзії, ремінісценції та інші види міжтекстових зв'язків істотно розширюють і поглиблюють асоціативні поля у змісті творів сучасного українського письменника, надають їм художньої новизни, повноти і вагомості. Поезія І. Прокоф'єва є цікавим проявом плідної функціональності інтертекстуальності і може служити матеріалом для подальших досліджень питань міжлітературної взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Базилевський В. Переминання глини. *Прокоф'єв І. Вибрані твори у 2-х т.* Кам'янець-Подільський : «Друкарня «Рута»», 2019. Т. 1. 448 с.
2. Перебийніс П. Хліба чужого не хочу! *Літературна Україна*. 2013. № 30. 8 серпня.
3. Прокоф'єв І. Вибрані твори у 2-х т. Кам'янець-Подільський : «Друкарня «Рута»», 2019. Т. 1. 448 с.
4. Прокоф'єв І. Зелений шум: поезії. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Мошинський В.С., 2012. 111 с.
5. Прокоф'єв І. Лабіринт: поезії. Кам'янець-Подільський : ПП Буйніцький О.А., 2009. 84 с.
6. Прокоф'єв І. Підводне саяво: лірика. Хмельницький : ПП Пантюк С.Д., 2004. 136 с.
7. Прокоф'єв І. Ця таїна пребуде таїною. *Українська літературна газета*. 2017. № 20 (208), 6 жовтня.
8. Прокоф'єв І. З неопублікованого (особистий архів письменника). 1972-2019.

The article investigates the creative work of Ivan Prokofiev, a contemporary writer from Podilia. The peculiarities and artistic functions of intertextuality in the poet's works of different years are revealed. The research was carried out in the context of the Ukrainian and foreign literature.

The characteristic features of Ivan Prokofiev's creative work are fruitful practice of vital phenomena artistic perception, close connection with the world general cultural and literature context. Ascertaining this aspect of Ivan Prokofiev's best poetic works, in our opinion, may have scientific perspective, in particular, concerning the research of the contemporary Ukrainian poetry approaching to the achievements and main trends in the European literatures development.

Ivan Prokofiev's creative work has more than once become the object of scientific attention. The discourse problematic and thematic features, the artistic image structure peculiarities, the suggestive and meditative factors of the latter's content filling etc. have been analyzed. The aspect of attention actualized in the given article has been touched in the investigations by V. Bazylevskyi, B. Hryshchuk, R. Kharytonova and others. However, they bear only fragmentary, superficial character.

The individual author's poetics of the Podilian writer was formed under the influence of classical European tradition and modern style. Intertextuality is the figurative

dominant in the majority of the poetic works by I. Prokofiev. The ancient Greek mythology, the Bible, the works from the French, English, German, Spanish as well as oriental literatures of different epochs are most frequently the archetexts which generate it. Allusions, reminiscences and other types of intertextual connections significantly extend and deepen associative fields in the contents of the contemporary Ukrainian writer works, give them artistic novelty, completeness and significance. I. Prokofiev's poetry is an interesting case of manifesting intertextuality fruitful functionality and can serve as the material for further investigations of literature interactivity issues.

Key words: poetry, poem, intertextual, reminiscence, allusion.

Отримано: 16.09.2019 р.